

Paweł Popieliński
Instytut Studiów Politycznych PAN
popielinski@isppan.waw.pl

Postrzeganie i stereotyp Niemca wśród polskiego społeczeństwa

Perception and German stereotype existing in the Polish society

Streszczenie:

Artykuł w sposób syntetyczny ukazuje postrzeganie Niemców w społeczeństwie polskim oraz stereotyp Niemca w Polsce na przestrzeni dziejów. Autor przedstawia etapy ewolucji postrzegania i stereotypu Niemca w polskim społeczeństwie, zwłaszcza ewoluowanie w czasie i w poszczególnych okresach historycznych. Szczególną uwagę poświęca autor postrzeganiu i stereotypowi Niemca w Polsce w XX i XXI wieku, przy czym koncentruje się na czasach współczesnych.

Słowa kluczowe: stereotypy narodowe, stosunki polsko-niemieckie, obraz Niemca w Polsce, stosunek Polaków do Niemców

Summary:

The article reveals synthetically perception of the Germans in the Polish society and the German stereotype in Poland over the centuries. The author presents the stages of the evolution of the perception and the German stereotypes in our society, how have they been created and evaluated in the time, as well as in particular time periods. Special attention is given to the perception and the German stereotypes in Poland in the 20th and 21st centuries. Primarily the author focuses on how these perceptions and stereotypes look like in modern times.

Keywords: national stereotypes, Polis-German relations, German image in Poland, relations between Poles and Germans

1. Uwagi wstępne

Pojęcie stereotypu wprowadził do nauk społecznych amerykański intelektualista Walter Lippmann w pracy pod tytułem *Public Opinion*¹. Przez to pojęcie rozumiał obrazy świata zewnętrznego w naszych głowach, uproszczone wyobrażenia, przyjęte z góry, nie poprzez własne doświadczenie, które wpływają na nasze myślenie, postępowanie i zachowanie. Stereotypy są uproszczonym obrazem świata dotyczącym różnych narodowości, zawodów, pochodzenia, religii, rasy, płci, wyglądu i wielu innych dziedzin życia. Funkcjonują w świadomości członków innych grup. Są utrwalone społecznie, przekazywane kulturowo. Tworzą się i utrwalają w języku oraz za jego pomocą są przekazywane². Człowiek nabywa stereotypy w procesie socjalizacji. Szczególnie rodzina, znajomi, inne osoby z bliższego lub dalszego otoczenia oraz (zwłaszcza w ostatnich wiekach także) szkoła i środki masowego przekazu mają wpływ na kreowanie i utrwalanie stereotypów.

Stereotypy mają zabarwienie emocjonalne i skłonność do fałszywych generalizacji. Każdy stereotyp jest sądem wartościującym, zawsze związanym z określonym ładunkiem emocjonalnym: pozytywnym lub negatywnym. Stereotypy nie są sztywne, w konfrontacji z rzeczywistością albo nie ulegają istotnym zmianom, albo zmiany te dokonują się powoli. Zwykle ulegają one pewnym modyfikacjom pod wpływem zmieniających się relacji pomiędzy grupami³.

Do stereotypów przystosowują się nasze zwyczaje i upodobania, satysfakcje i oczekiwania, nasze skłonności percepcyjne, a także sposoby wartościowania i oceniania zjawisk. Według Adama Schaffa treści poznawcze i emocjonalne stereotypów określają skalę odrębności grupy własnej i wyznaczają dystans społeczny wobec grup obcych⁴.

Stereotypy są ujmowane jako trwałe wyraz tych stosunków odpowiadających poziomowi wiedzy ludzi i potrzebom ideologii, pełniąc zarazem ważne funkcje pragmatyczne w komunikacji międzygrupowej, zwłaszcza w stosunkach międzynarodowych. Mogą one być instrumentem świadomej i celowej socjotechniki manipulacyjnej, umacniającym pozycję i siłę obronną grupy własnej. Stereotypy odwzorowują i oceniają stan stosunków społecznych, a także są projekcją tych stosunków o dużym ładunku politycznym i ideologicznym – służą artykulacji interesów grup narodowych i etnicznych, są instrumentalnie wykorzystywane w celach propagandowych

¹ W. Lippmann, *Public opinion*, New York 1922.

² Patrz hasło stereotyp: *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1989.

³ J. Błuszkowski, *Stereotypy a tożsamość narodowa*, Warszawa 2005, s. 51-71.

⁴ A. Schaff, *Stereotypy a działania ludzkie*, Warszawa 1981, s. 39-43.

i manipulacyjnych, kanalizują agresję, stanowią też rodzaj uzasadnienia słuszności przyjmowanych strategii działań wspólnot etniczno-politycznych w stosunkach międzynarodowych⁵.

Stereotypy powstają zazwyczaj na tle różnic kulturowych i religijnych. Biorą się zazwyczaj z braku wiedzy lub zazdrości. Najczęściej spotykanym rodzajem stereotypów jest stereotyp etniczny, który odnosi się swoją treścią do grup etnicznych (innych narodów – mniejszości narodowych i etnicznych). Może być albo zbyt dużym uproszczeniem reprezentacji typowych cech członków grupy etnicznej lub fałszywym twierdzeniem powtarzanim wiele razy i przyjętym przez wielu ludzi za ogólną prawdę. Użycie stereotypów często niesie niezrozumienie i jest obraźliwe. Stereotypy etniczne mogą mieć oparcie w rzeczywistości, ale zwykle, najczęściej wobec jednostek są niedokładne, karykaturalne i obraźliwe.

Ze stereotypów tworzą się uprzedzenia. Uprzedzenia często wynikają z utrwalonych w danych społeczeństwach czy społecznościach stereotypów. Uprzedzenia są emocjonalnym komponentem postaw, czyli negatywną lub wrogą postawą wobec ludzi wyodrębnionych wyłącznie na podstawie przynależności grupowej. Stereotypy są natomiast poznawczym komponentem postawy. Stereotypy mogą prowadzić do narastania uprzedzeń wobec danej grupy. Stanowią one tym samym podstawę nietolerancji czy dyskryminacji. Negatywny przekaz oparty na stereotypach i uprzedzeniach zwykle odnosi się do innych narodów czy grup społecznych. Stereotypy mogą prowadzić do narastania uprzedzeń wobec danej grupy. Stanowią one tym samym podstawę nietolerancji czy dyskryminacji. Jednak należy zaznaczyć, że nie wszystkie stereotypy są negatywne i nie zawsze wywołują one uprzedzenia, czy są przejawem rasizmu⁶.

2. Uwarunkowania stosunku Polaków do Niemców i ich postrzeżenia

Na stosunek do Niemców (ale także i do innych narodów) oraz na ich postrzeżenie wpływają różnego rodzaju czynniki, do których należy zaliczyć przede wszystkim stereotypy narodowościowe, wydarzenia historyczne i społeczno-polityczne oraz osobiste doświadczenia. Polaków i Niemców, jak i nasze kraje łączy wspólna historia. Opinie Polaków na temat swoich zachodnich sąsiadów są rezultatem wielowiekowych bezpośrednich kontaktów Polaków z Niemcami, efektem minionych konfliktów oraz krwawych i dramatycznych walk. Poprzez bezpośrednie sąsiedztwo, wydarzenia gospodarcze, kulturalne i polityczne powstały różne opinie i stereotypy.

⁵ J. Błuszkowski, *Stereotypy...*, s. 27-28.

⁶ G. Szymański. *Stereotypy dzielące Polaków i Niemców*, „Zeszyty Naukowe Zakładu Europeistyki Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie”, 2006 nr 1, s. 135.

Wielu Polaków postrzega Niemców głównie przez pryzmat wspólnej historii. Większość odziedziczonych stereotypów wobec Niemców powstała szczególnie na podstawie codziennych kontaktów społeczeństwa polskiego z Niemcami w ostatnich kilku wiekach, a zwłaszcza z okresu II wojny światowej i lat powojennych⁷. Walki z państwem zakonu krzyżackiego⁸, lata zaborów, okupacji, a także życia w odmiennych systemach politycznych i ekonomicznych po 1945 roku, odcisnęły na nich swoje znaczne piętno. Pogłębiły i utrwaliły negatywny wizerunek Niemca jako wroga Polski. Szczególnie w starszym pokoleniu Polaków istnieje negatywny stereotyp naszego zachodniego sąsiada, które jest naznaczone szczególnie złymi doświadczeniami wojennymi. Nie ufają oni Niemcom i odczuwają lęk. Natomiast młodzi Polacy, wychowani w dobie jednoczącej się Europy, otwarcia na świat, są pozbawieni zasadniczo obciążeń historycznych, a zarazem są otwarci i pragmatyczni wobec sąsiadów zza Odry.

W dziejach stereotypu Niemca w Polsce wyróżnić można kilka okresów. Pierwszy z nich to okres średniowiecza oraz wczesnej nowożytności, czyli do momentu utraty niepodległości państwowej w roku 1795. Drugim jest okres nowożytny – czas zaborów i walki z germanizacją zakończony odzyskaniem niepodległości po I wojnie światowej w 1918 roku. Trzeci to okres dwudziestolecia międzywojennego oraz czasy II wojny światowej. Następny okres to czasy powojenne, łącznie z okresem istnienia PRL. Ostatnim okresem kształtowania się nowych relacji i wyobrażeń, a tym samym stereotypu Niemca w Polsce są czasy współczesne, jakim jest okres III RP – ostatniego ćwierćwiecza⁹.

3. Stereotyp i postrzeganie w okresie średniowiecza i wczesnej nowożytności

Przez całe stulecia wspólnej historii Polaków i Niemców obraz zachodniego sąsiada permanentnie wszedł do polskiej świadomości zbiorowej i wpisał się na stałe do kultury i literatury¹⁰. Już od średniowiecza – od kiedy ludność niemiecka

⁷ Por. K. Kwaśniewski, *Zderzenie kultur. Tożsamość a aspekty konfliktów i tolerancji*, Warszawa 1982, s. 285-288.

⁸ Zakon niemiecki – pełna nazwa zakonu w polskim tłumaczeniu brzmi: Zakon Szpitala Najświętszej Maryi Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie. Państwo powstało w 1226 roku i istniało do sekularyzacji zakonu w 1525 roku. Więcej na ten temat patrz m.in.: M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka, społeczeństwo, państwo, ideologia*. Gdańsk 1988; K. Militzer, *Historia zakonu krzyżackiego*, Kraków 2007.

⁹ Por. J. Bartmiński, *Jak zmienia się stereotyp Niemca w Polsce*, „Obyczaje”, 2001 nr 4, s. 16.

¹⁰ Więcej na ten temat m.in.: W. Tichomirowa, *Portretowanie Niemców we współczesnej literaturze polskiej*, w: *Literatura polska w świecie*, red. R. Cudak, Tom III. Obecności, Katowice 2010, s. 57-66; oraz G. Jaśkiewicz, *Das Bild der Deutschen in der polnischen Literatur. Eine allgemeine Darstellung*, w: *Saarbrücker Begegnungen mit Polen*, Saravi pontes – Beiträge zur internationalen

zaczęła przybywać na polskie ziemie etniczne¹¹ – istnieje silnie zakodowane w ludowym i popularnym obiegu kultury wyobrażenie Niemca jako prototypu człowieka „obcego”. Wyobrażenie to opiera się na ogólnokulturowej opozycji „swój” - „obcy” i znalazło swój wyraz w legendzie o „Wandzie, co nie chciała Niemca”. Znaczenie tego najstarszego stereotypu Niemca została wyeksponowana w samej nazwie – Niemiec, która etymologicznie oznacza „niemy”, „niezrozumiały”, „taki, z którym jest się trudno porozumieć”¹².

Model Niemca jako „obcego”, przyjmował w kulturze ludowej i obiegu popularnym także cechy mitologiczne, wchodził w podstawowe opozycje dobry-zły. Przypisywano Niemcom właściwości demoniczne czy wręcz diabelskie. Diabeł przedstawiany był na podobieństwo Niemca, co utrwały liczne przysłowia. Niemcom odmawiano cech ludzkich. Obraz Niemca-diabła był mocno zakorzeniony w psychice ludzkiej¹³. Generalnie Niemiec jawił się jako ktoś „obcy”, a więc podejrzany i niepokojący.

Ze szlacheckich dzienników, pamiętników czy relacji z podróży wynika, że Niemcy byli postrzegani głównie jako zawodowi żołnierze, którzy wyróżniali się zwłaszcza takimi cechami charakteru jak: wyniosłość, nieufność, okrucieństwo wynikające z natury, odwaga oraz bitność¹⁴. Z tego okresu wciąż żywe są w polskim społeczeństwie stereotypowe stwierdzenia o niemieckiej oszczędności, skąpstwie, czy też o zapobiegliwości i wyrachowaniu niemieckim. Określenia te spowodowane są znaczną różnicą w postawach życiowych, która budziła nienawiść Polaków w tamtych czasach. Niemiec dużo i wytrwale pracował, aby coś osiągnąć a polscy chłopci i mieszczaństwo z nienawiścią patrzyli na sukcesy pracowitego i oszczędnego przybysza. W obrazie Niemca-obcego dostrzegano odmienną wyglądu zewnętrznego (ubiór), kuchni (przyrządzane potrawy, a przy tym powstało przezwisko kartoflarze)

Hochschulkooperation und zum interkulturellen Wissenschaftsaustausch, Band 2, red. G. Jaśkiewicz, R. Marti, J. Wolski, Saarbrücken 2014, s. 35-51.

¹¹ Niemieckie osadnictwo w Polsce rozpoczęło się w XII w. Ludność niemiecka zakładała wsie i miasta. Byli oni przede wszystkim rolnikami, rzemieślnikami, duchownymi, rycerzami i kupcami, których to ówczesni polscy władcy, Kościół i rycerstwo potrzebowało, aby ożywić gospodarkę, pobudzić rozwój społeczny i cywilizacyjny zwłaszcza na obszarach mało zaludnionych. Patrz m.in.: Ch. Lübke, *Germania Slavica*, w: *Deutsche und Polen. Geschichte, Kultur, Politik*, red. A. Lawaty, H. Orłowski, München 2003, s. 26-33, oraz V. Press, *Von der mittelalterlichen zur frühneuzeitlichen Ostsiedlungsbewegung – ein Rückblick*, w: *Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland. Migration in Geschichte und Gegenwart*, red. K. J. Bade, München 1992, s. 29-36.

¹² J. Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin 2007, s. 256-257.

¹³ Tenże, *Jak zmienia się..., „Obyczaje”*, 2001 nr 4, s. 16-17.

¹⁴ W. Tichomirowa, *Portretowanie...*, s. 58.

oraz wyznaczniki innej kultury (obcy niezrozumiały język, obca religia¹⁵)¹⁶. Obraz Niemca spełniał funkcję stereotypu, który polegał na odróżnieniu swojej grupy od „obcych”, a zarazem obronie własnej grupy przed ingerencją „obcych”. Stereotyp stał się narzędziem do walki z wrogimi „obcymi”.

W wyniku licznych polsko-niemieckich (zwłaszcza polsko-krzyżackich) konfliktów wyobrażenia o Niemcach przybrały kształt stereotypu „wiecznego wroga”, co znalazło wyraz w języku polskim. Ukute przysłowie w XVII wieku przez Wacława Potockiego: „Póki świat światem, nie będzie Niemiec Polakowi bratem”¹⁷ cieszył się wielką popularnością i nie wychodził z potocznego użycia do wieku XX. W zasadzie przysłowie to utrwała do dnia dzisiejszego negatywny stereotyp Niemca w społeczeństwie polskim, który podkreśla niemiecki antagonizm wobec Polaków.

Większość historycznie odziedziczonych stereotypów powstała zwłaszcza na podstawie codziennych kontaktów między Polakami i Niemcami, dzielącymi wspólnie los obywateli I Rzeczypospolitej. Należy podkreślić, że nie tylko istniał w omawianych okresach historycznych negatywny obraz Niemca, a tym samym negatywne stereotypy o nim, lecz istniał także pozytywny stereotyp Niemca. Można było odnaleźć cechy pozytywne – pracowitość, czystość, dokładność, zdyscyplinowanie, sumienność, precyzyjność. W rzeczywistości średniowieczny i wczesnonowoczesny „polski” Niemiec to przede wszystkim kupiec, odnoszący sukcesy w prowadzeniu własnej działalności mieszczańskiej, człowiek wykształcony, najczęściej luteranin, zwykle wierny polskiemu władcy, nośnik nowych treści kulturowych i prawnych, a zarazem nowatorskich rozwiązań technicznych i ekonomicznych¹⁸.

¹⁵ Protestantyzm (czyli tzw. „niemiecka religia”), była uważana przez ludność polską za tzw. „psią wiarę”. Nawet ci Niemcy, którzy byli katolikami, podciągnięci byli do protestantów i uważano ich za niewiernych. Szydzono z luteranckich pastorów, kościołów, kazań, obrzędów.

¹⁶ Więcej na ten temat: K. Maliszewski, *Kształtowanie się stereotypu Niemca i obrazu krajów niemieckich w potocznej świadomości sarmackiej od XVI do połowy XVIII w. (Próba rekonesansu)*, w: *Polacy i Niemcy. Z badań nad kształtowaniem heterostereotypów etnicznych*, red. K. Wajda, Toruń 1991.

¹⁷ Wacław Potocki w „Moraliami” napisał: *Nigdy w szczerzej nie żyli Polak z Niemcem zgodzie; Polaka pycha, Niemca wolność w oczy bodzie; Stąd przypowieści miejsce, że póki świat światem; Nie będzie nigdy Niemiec Polakowi bratem*. Patrz: W. Potocki, *Moralia (1688)*, wyd. T. Grabowski i J. Łoś, Biblioteka Pisarzy Polskich, nr 73, t. 2, Kraków 1918, s. 18.

¹⁸ W. Konarski, *‘Dobrzy’ Niemcy w dziejach Polski, czyli o potrzebie kreowania pozytywnych stereotypów narodowych w dobie integracji europejskiej*, s. 5-6, <http://lorcan.konarski.fm.interiowo.pl/archiwum.htm>, [odczyt: 22.02.2016].

4. Stereotyp i postrzeganie w okresie nowożytnym do odzyskania niepodległości

W pierwszej połowie XIX wieku można zauważyć przede wszystkim dwa rodzaje stereotypu Niemca. Pierwszy rodzaj to pozytywny stereotyp Niemca-demokraty (zwłaszcza z Saksonii), który przychylnie i przyjaźnie jest nastawiony do polskich dążeń ku odzyskaniu niepodległości. Natomiast drugi rodzaj to stereotyp negatywny Niemca-Prusaka-militarysty-urzędnika, który jest przeciwnikiem niepodległości Polski oraz samych Polaków. Stereotyp wzmocnił się jeszcze bardziej w okresie bismarckowskiego *Kulturkampf*, gdzie Niemiec był postrzegany jako polakożerca, bezduszny pruski urzędnik, obszarnik i ekonomista¹⁹.

Generalnie można stwierdzić, że wraz z utraceniem suwerenności przez państwo polskie i nagromadzeniem się negatywnych wydarzeń w stosunkach polsko-niemieckich zaczęło powstawać coraz więcej negatywnych stereotypów, które budowały wizerunek głównie złego Niemca. Postawy wrogości Polaków wobec Niemców narastały wraz ze zdobywaniem hegemoni przez państwo pruskie. W XIX wieku następowała stopniowo identyfikacja pruskości i krzyżactwa z niemieckością. W obrazie Niemca dominowały takie cechy jak: „bezwzględność”, „przemoc”, „brutalność”, „wojowniczość”, „zaborczość”, „grabieżczość”, „egoizm”, „megalomania”, „pogardliwość”, „pycha”, „zdradzieckość”. W tym okresie w języku polskim utrwaliło się wyrażenie frazeologiczne „buta niemiecka”²⁰. Mimo wrogiego wizerunku i tym samym negatywnego stereotypu Niemca, byli oni postrzegani przez Polaków (i nie tylko) jako nacja reprezentująca wysokie wartości cywilizacyjne i kulturowe. Wyróżniali się umiejętnościami organizacyjnymi, pracowitością, uzdolnieniami technicznymi. Przy tym posiadali takie cechy jak: „ład”, „organizacyjne umiejętności”, „pracowitość”, „pragmatyzm”²¹.

5. Stereotyp i postrzeganie w okresie dwudziestolecia międzywojennego i II wojny światowej

Odzyskanie niepodległości po I wojnie światowej przez Polskę spowodowało nie tylko straty terytorialne przedwojennych Niemiec, ale także ograniczenie możliwości realizacji niemieckich planów ekspansji wschodniej oraz dominacji w Europie Środkowo-Wschodniej. Dla Polaków stereotyp Niemca opierał się przede wszystkim

¹⁹ Por.: N. Davies, *Boże Igrzysko. Historia Polski*, Kraków 1992, tom II, s. 159 i n.

²⁰ Z. Mitosek, *Literatura i stereotypy*, Wrocław 1974, s. 73; J. Bartmiński, *Jak zmienia się...*, s. 17-18.

²¹ W. Wrzesiński, *Sąsiad, czy wróg? Ze studiów nad kształtowaniem obrazu Niemca w Polsce w latach 1795-1939*, Wrocław 1992, s. 713.

na poczuciu obcości i wrogości. Przy czym państwo niemieckie stanowiło zagrożenie dla polskiej niepodległości państwowej.

W latach dwudziestolecia międzywojennego trwał polsko-niemiecki konflikt polityczny. Polskie dążenia do stabilizowania i utrwalania polskiej niepodległości i suwerenności ścierały się z niemieckim antywersalskim rewizjonizmem granic – nierezygnowaniem ze starań o przesunięcie granic wersalskich. Uproszczone oraz jednostronne negatywne stereotypy obu narodów służyły celom politycznym, nawet w czasie iluzorycznej poprawy stosunków między oboma państwami²². W okresie międzywojennym w Polsce oraz w Niemczech (w Republice Weimarskiej, a następnie w nazistowskich Niemczech) utrzymywały się tradycyjne negatywne stereotypy obu narodów, które wzmacniały poczucie zagrożenia i wzajemnej wrogości – nie tylko międzypaństwowej, ale także między obydwoma nacjami. Nasilenie wpływów nacjonalistycznych i sprawowanie rządów autorytarnych w Niemczech doprowadziło do uaktywnienia i stworzenia nowych negatywnych stereotypów o drugim narodzie²³.

Istniejące stereotypy zostały dostosowywane do potrzeb nazistowskiej polityki panowania i dominacji nad innymi narodami. Uzasadniały i usprawiedliwiały nazistowską przemoc, gwałt i terror stosowane wobec podbitych narodów podczas II wojny światowej. Przestępcza działalność państwa nazistowskiego spowodowała, że w świadomości społeczeństwa polskiego, doświadczonego terrorem i akcjami masowego zabijania ludności cywilnej, powstał skrajnie negatywny stereotyp Niemca. W miarę upływu lat okupacji hitlerowskiej rosły w społeczeństwie polskim nastroje coraz większej wrogości i nienawiści do Niemców. Wielu Polakom wydawało się są tylko źli Niemcy, którzy są wrogami narodu polskiego – widząc w każdym Niemcu oprawcę i hitlerowca.

6. Stereotypy i postrzeganie w okresie powojennym

Najgorszym okresem w dziejach stosunków między naszymi narodami był okres II wojny światowej. Doświadczenia wojny pozostawiły na długo trwałe ślad w zbiorowej pamięci Polaków. Po wojnie Polacy nie widzieli możliwości wspólnej koegzystencji w jednym państwie z Niemcami²⁴. Ugruntowany został skrajnie nega-

²² Więcej na ten temat patrz: E. C. Król, *Polska i Polacy w propagandzie narodowego socjalizmu w Niemczech 1919-1945*, Warszawa 2006.

²³ W. Wrzesiński, *Polacy-Niemcy. Stereotypy*, w: *Polska na tle procesów rozwojowych Europy w XX wieku*, red. S. Sierpowski, Poznań 2002, s. 145-153; T. Szarota, *Niemcy i Polacy. Wzajemne postrzeganie i stereotypy*, Warszawa 1996.

²⁴ Po zakończeniu II wojny światowej zdecydowana większość Niemców została wysiedlonych z Polski. Szerzej na ten temat patrz: *Kompleks wypędzenia*, red. W. Borodziej, A. Hajnicz, Kraków 1998,

tywny stereotyp Niemca. Antyniemieckość przybrała postać nienawiści do Niemców i wszystkiego co niemieckie²⁵.

W powojennej literaturze polskiej Niemcom odmawia się im cech ludzkich. Niemiec jest ukazywany jako Niemiec-wróg, a do tego jako oprawcę, hitlerowca. Taki wizerunek Niemca ukazywała polska literatura oraz filmy, które dotyczyły okresu wojennego. Obraz taki utrwał przez dekady negatywny stereotyp Niemca. Do dziś częściowo ma swoje oddziaływanie na społeczeństwo polskie. Wielu Polaków postrzega Niemców przez pryzmat historii i pierwsze skojarzenie to zazwyczaj wojna i Hitler.

Pod koniec lat czterdziestych ubiegłego stulecia doszło do powstania dwóch państw niemieckich – Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD) oraz Republiki Federalnej Niemiec (RFN). W związku z tym, iż NRD znajdowała się w radzieckiej strefie wpływów i tak samo jak Polska była w jednym obozie państw socjalistycznych, polska i niemiecka propaganda socjalistyczna zapewniała o przyjaźni między Polską a NRD oraz między ich obywatelami. Władze komunistyczne udawały Polakom, że wraz z powstaniem tych państw, powstało w NRD socjalistyczne społeczeństwo wschodnioniemieckie, natomiast w RFN – kapitalistyczne społeczeństwo zachodnioniemieckie. Jednocześnie zaczął kształtować się rozczepiony stereotyp Niemca z NRD: „miłującego pokój i Polaków” oraz Niemca z RFN: faszysty, odwetowca oraz kapitalisty²⁶. Jednak z czasem przede wszystkim pod wpływem bezpośrednich kontaktów (zwłaszcza w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku) między Polakami a obywatelami tych państw (szczególnie z osobami z Niemiec Wschodnich²⁷) nastąpiło w tej dziedzinie przewartościowanie ocen. Niemcy z RFN zaczęli być spostrzegani jako porządni, zeuropeizowani, kulturalni, podczas gdy Niemcy z NRD jako leniwi, pijący i nacjonalistyczni²⁸. Należy jednak podkreślić, że generalnie przez cały okres peerelowski Niemcy, bez względu na zamieszkiwany kraj, byli postrzegani przez Polaków przez pryzmat wspólnej historii, a szczególnie ostatniej wojny światowej dość wrogo i podejrzliwie.

L. Olejnik, *Zdradcy narodu? Losy Volksdeutschów w Polsce po II wojnie światowej*, Warszawa 2006, B. Nitschke, *Wysiedlenie czy wypędzenie? Ludność niemiecka w Polsce w latach 1945–1949*, Toruń 2001.

²⁵ A. Sakson, *Polacy i Niemcy: stereotypy i wzajemne postrzeżanie*, Poznań 2001, s. 3.

²⁶ Por. A. Kwilecki, *Z badań nad stereotypami „Niemca” w Polsce i „Polaka” w NRD i RFN*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1978 nr 3, s. 201-220.

²⁷ Patrz więcej na ten temat: P. Popieliński, *Problematyka otwarcia granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej pomiędzy PRL a NRD w latach siedemdziesiątych XX w.*, „Rocznik Polsko-Niemiecki”, 2014 nr 22.

²⁸ J. Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku...*, s. 259.

7. Stereotyp i postrzeganie w okresie III RP

Proces przemian społeczno-politycznych, jaki dokonał się w Polsce i w Europie na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, nie pozostał bez wpływu na kształt polskiej opinii publicznej, a tym samym na stereotyp(-y) Niemca. Stereotypy narodowe nie są niezienne, ulegają one pewnym modyfikacjom pod wpływem bezpośredniego poznawania się społeczeństw, działań i decyzji społeczno-politycznych, oddziaływania środków masowego przekazu oraz filmów i literatury, powstawania dystansu historycznego do sytuacji konfliktowych. Przy tym należy pamiętać, że ewolucja nastawień emocjonalnych wobec innych narodowości zależy także od takich czynników jak poziom dobrobytu czy podobieństwo systemu politycznego. Wszystkie te zmienne mają wpływ na przesunięcia w skali sympatii i antypatii²⁹.

Stereotypy w zasadzie żyją własnym życiem i w konfrontacji z rzeczywistością albo nie ulegają w ogóle zmianom, albo dokonują się bardzo powoli. Tak też się dzieje w przypadku stereotypu(-ów) Niemca wśród społeczeństwa polskiego w ostatnich 25 latach – okresie istnienia III RP. Wzajemne postrzeganie się Polaków i Niemców przez stulecia były obarczone znaczną ilością negatywnych stereotypów zwłaszcza podczas II wojny światowej i okresie powojennym trwającym w rzeczywistości kilka dekad. Jednak historia ostatniego ćwierćwiecza i zachodzące w tym czasie wydarzenia wyparły część panujących w naszym kraju od wieków stereotypów na temat Niemców i Niemiec. Obraz Niemca, a zarazem jego stereotyp ulega pewnej ewolucji od początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku.

Obserwując z dłuższej perspektywy czasu zmiany nastawienia Polaków do poszczególnych narodów, w tym do Niemców można zauważyć pewną zależność. Niektóre uwarunkowania społeczno-polityczne sprzyjają wyrażaniu sympatii, pozytywnemu nastawieniu wobec innych narodów lub też wiążą się z dystansowaniem się wobec nich, wyrażaniem do nich niechęci. W poprzednich dekadach (zwłaszcza w czasach komunistycznych w naszym kraju przed 1989 rokiem) narody darzone małą sympatią, czy wręcz niechęcią np. jak w przypadku Niemców, są obecnie bardziej lubiane niż w tamtych czasach lub nawet dwie dekady temu. Natomiast straciły na popularności niektóre narody darzone kiedyś bardzo dużą sympatią, np. Rosjanie czy Rumuni.

Od ponad dwudziestu lat Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) bada stosunek Polaków do innych narodów. Stara się określić, które z nich są lubiane, a do których przeważa niechęć. Według danych z badań CBOS opublikowanych w 2014 roku do najbardziej lubianych narodów przez Polaków należą Czesi (50% deklaracji

²⁹ C. Maj, *Stereotypy sąsiadów w polskiej opinii publicznej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia”, 1995/1996, vol. II/III, Sectio K, s. 33.

cji sympatii), Włosi (48%), Słowacy (47%), Hiszpanie (46%), Irlandczycy (46%). Natomiast najmniej lubiani przez Polaków są Romowie (55% deklaracji niechęci) i Rumuni (45%)³⁰. W rankingu CBOS na 34 narody, Niemcy zajmują 15 miejsce (wg sympatii). Wobec nich zanotowano 39% deklaracji sympatii, 27% deklaracji obojętności oraz 30% deklaracji niechęci. 4% respondentów nie miało zdania (trudno powiedzieć).

W porównaniu z pomiarem z 2014 roku w roku 2015 nastawienie do dwunastu narodów uwzględnionych w sondażu CBOS poprawiło się, a tylko do jednego – Rosjan – uległo pogorszeniu. Największe zmiany na plus dotyczą stosunku do Niemców³¹. Należy dodać, że w sondażu CBOS przeprowadzonym w 2015 roku ponad dwie piąte badanych – 43% – życzliwie odnosi się do Niemców (średnia: 0,46), niechęć zaś wobec nich wyraża dwukrotnie mniejsza grupa, tj. 22% respondentów. Obojętność wobec Niemców deklaruje 30%³².

Tabela nr 1. Zmiany sympatii do Niemców w latach 1993 – 2015.

Naród	Zmiany sympatii w poszczególnych latach																				
	'93	'94	'95	'96	'97	'98	'99	'01	'02	'03	'04	'05	'06	'07	'08	'10	'11	'12	'13	'14	'15
	w procentach																				
Niemcy	23	26	35	43	38	32	31	32	38	36	33	34	33	30	38	39	38	43	38	39	43

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Komunikat z badań CBOS. Stosunek Polaków do innych narodów*, nr 20/2014, s. 3; *Komunikat z badań CBOS. O stosunkach z sąsiednimi krajami – relacje polityczne a nastawienie do nacji*, nr 30/2015, s. 4.

Tabela nr 2. Zmiany niechęci do Niemców w latach 1993 – 2015.

Naród	Zmiany niechęci w poszczególnych latach																				
	'93	'94	'95	'96	'97	'98	'99	'01	'02	'03	'04	'05	'06	'07	'08	'10	'11	'12	'13	'14	'15
	w procentach																				
Niemcy	53	45	38	31	30	39	39	36	31	38	34	38	33	39	32	28	27	24	28	30	22

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Komunikat z badań CBOS. Stosunek Polaków do innych narodów*, nr 20/2014, s. 4; *Komunikat z badań CBOS. O stosunkach z sąsiednimi krajami – relacje polityczne a nastawienie do nacji*, nr 30/2015, s. 4.

³⁰ *Komunikat z badań CBOS. Stosunek Polaków do innych narodów*, nr 20/2014, s. 2.

³¹ *Komunikat z badań CBOS. Zmiany nastawienia Polaków do innych narodów*, nr 113/2015, s. 1.

³² *Komunikat z badań CBOS. O stosunkach z sąsiednimi krajami – relacje polityczne a nastawienie do nacji*, nr 30/2015, s. 4.

W badaniach sondażowych polskiej opinii publicznej oraz innych badaniach socjologicznych³³ Niemcy nie znajdują się wprawdzie wśród narodów obdarzonych największą sympatią, ale jest widoczna pozytywna ewolucja. Gdy spojrzę się na badania CBOS (patrz: tabela nr 1 i 2), to można zauważyć, że generalnie skala niechęci do Niemców w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku była większa niż w latach następnych, a szczególnie w porównaniu do ostatnich kilku lat. W porównaniu z pierwszym pomiarem przeprowadzonym w 1993 roku odsetek wyrażających niechęć zdecydowanie się zmniejszył (z 53% do 22%), natomiast znacznie wzrósł odsetek respondentów deklarujących sympatię do Niemców (z 23% do 43%). Tym samym zmiany sympatii wobec Niemców idą w pozytywnym kierunku. Z perspektywy czasu widać, że coraz częściej Polacy wyrażają sympatię do narodu niemieckiego.

Przez dłuższy czas ukształtowany obraz Niemca, jako „obcego” sąsiada, a zwłaszcza wroga, według ostatnich badań stereotyp Niemca przyjmuje coraz więcej cech pozytywnych. Ewaluacja stereotypu Niemca staje się bardziej pozytywna. Dzieje się to dzięki polsko-niemieckim wydarzeniom społeczno-politycznym ostatnich dwóch dekad (m.in. nastanie demokracji w Polsce, wstąpienie Polski do NATO, Unii Europejskiej, strefy Schengen) oraz bezpośrednim kontaktom między naszymi obywatelami. Historia ostatnich dziesięcioleci wyparła część panujących w Polsce oraz w Niemczech od wieków stereotypów dotyczących obu narodów, jednak nie oznacza to, że negatywne stereotypy nie istnieją wśród obu tych nacji.

Wśród Polaków zanikło część stereotypów związanych szczególnie z tragedią II wojny światowej i okupacji. Natomiast pozostały głównie stereotypy, które wykształciły się w czasach komunistycznych oraz w pierwszych latach transformacji ustrojowej i społecznej po 1989 roku. W teraźniejszym obrazie Niemca na pierwszy plan zostały wysunięte aspekty „cywilizacyjne” związane z pracą, gospodarnością, dyscypliną społeczną. Szczególnie młodzi Polacy widzą Niemca przede wszystkim jako Europejczyka. Cenimy „jego” za nowe aspiracje, nowe wartości, dobre wykształcenie, przedsiębiorczość³⁴.

³³ Przykładowo patrz: *Tolerancja i uprzedzenia młodzieży. Raport z badań*, M. Jastrzęb-Mrozicka, J. Kulpińska, H. Najduchowska, E. Świerzbowska-Kowalik, B. Wilska-Duszyńska, E. Wnuk-Lipińska, Warszawa 1993, J. Bartmiński, *Nasi sąsiedzi w oczach studentów (Z badań nad stereotypami narodowymi)*, w: *Narody i stereotypy*, red. T. Walas, Kraków 1995; E. Nowicka, S. Łodziński, *U progu otwartego świata. Poczucie polskości i nastawienia Polaków wobec cudzoziemców w latach 1988-1998*, Kraków 2001.

³⁴ J. Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku...*, s. 259.

W społeczeństwie polskim stereotyp Niemca posiada zarówno pozytywne, jaki i negatywne cechy charakteru. Najczęściej wymieniane w wielu badaniach społecznych pozytywne cechy Niemców to: punktualność, gospodarność, przedsiębiorczość, dokładność, oszczędność, staranność, czystość, pracowitość, obowiązkowość. Natomiast najczęściej wymieniane negatywne cechy to: nacjonalizm, zabobność, agresywność, zamknięcie w sobie, nieokazywanie emocji³⁵. Ponadto stereotypowy Niemiec posiada zazwyczaj okrągłą twarz, niebieskie oczy, jasne włosy, jest dobrze zbudowany oraz jest średniego lub wysokiego wzrostu. Ubrany jest elegancko i modnie³⁶.

Należy także wspomnieć, że lęk przed Niemcami zależy od takich zmiennych jak: region, miejsce zamieszkania, wiek, poziom wykształcenia, przekonania polityczne. Ponadto istnieje taka zależność, która polega na tym, że „im większe miasto, im młodszy obywatel, bardziej wykształcony i liberalnie nastawiony, tym wyraźniejsze są jego poglądy pozytywne w stosunku do Niemiec i tym mniej boi się on swojego zachodniego sąsiada”³⁷.

Najmocniej stereotypy działają przy samej granicy polsko-niemieckiej. Dystans społeczny między Niemcami a Polakami jest zdecydowanie większy w Görlitz czy Guben niż w Hamburgu lub we Frankfurcie nad Menem. Mimo że Polacy i Niemcy na granicy współpracują, handlują, spotykają się (przede wszystkim w sprawach biznesowych), to wielu z nich nie chętnie widzieliby członka drugiej nacji w swojej rodzinie lub jako najbliższego sąsiada. Andrzej Sakson, socjolog specjalizujący się w badaniu stosunków polsko-niemieckich stwierdził: „Niechęć do Polaków najbardziej zauważalna jest na pograniczu. [...] Okazuje się, że 92 proc. mieszkańców Górlitz nie zna żadnego Polaka ze Zgorzelca, a tylko 44 proc. zgadza się mieć sąsiada Polaka”³⁸.

8. Uwagi końcowe

Istnieje wiele różnic, które dzielą Niemców i Polaków. Są one zbudowane na mocnych fundamentach: historii, tradycji, uprzedzeniach i stereotypach³⁹. Jednak te różnice maleją a stereotyp Niemca posiada coraz więcej cech pozytywnych. Przez prawie 50 lat po zakończeniu II wojny światowej stosunek Polaków do Niemców,

³⁵ M. Fałkowski, *Niemcy w oczach Polaków*, w: *Polska – Niemcy. Wzajemny wizerunek w okresie rozszerzania Unii Europejskiej*, X. Dolińska, M. Fałkowski, Warszawa 2001, s. 6-74.

³⁶ G. Szymański, *Stereotypy dzielące...*, s. 160-161.

³⁷ Tamże, s. 162.

³⁸ *Tak teraz Niemcy nabijają się z Polaków*, <http://www.sfora.pl/swiat/Tak-teraz-Niemcy-nabija-ja-sie-z-Polakow-a49764>, [odczyt: 22.02.2016].

³⁹ G. Szymański, *Stereotypy dzielące...*, s. 135.

a tym samym stereotyp Niemca, był raczej negatywny. Stosunek ten zaczął zmieniać się w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia. Polacy nie uważają tak jak kiedyś Niemca za wroga. Z roku na rok wyniki badań sondażowych napawają optymizmem. Polacy coraz lepiej oceniają Niemców. Jednak w dalszym ciągu według stereotypowych przekonań Polaków są oni raczej nieżyczliwi i nietolerancyjni. Z czasem dzięki jeszcze lepszemu wzajemnemu spostrzeganiu się poprzez bezpośrednie kontakty międzyludzkie negatywne stereotypy zostaną zweryfikowane i wyparte do lamusa przez rzeczywistość. Należy jednak przy tym pamiętać, że zadanie te jest niewykonalne bez szerokiego kontekstu politycznego, społecznego i kulturowego.

Bibliografia:

- Bartmiński J., *Jak zmienia się stereotyp Niemca w Polsce*, „Obyczaje”, 2001 nr 4, ss. 16-19.
- Bartmiński J., *Nasi sąsiedzi w oczach studentów (Z badań nad stereotypami narodowymi)*, w: *Narody i stereotypy*, red. T. Walas, Kraków 1995, ss. 258-268.
- Bartmiński J., *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin 2007.
- Błuszkowski J., *Stereotypy a tożsamość narodowa*, Warszawa 2005.
- Fałkowski M., *Niemcy w oczach Polaków*, w: *Polska – Niemcy. Wzajemny wizerunek w okresie rozszerzania Unii Europejskiej*, X. Dolińska, M. Fałkowski, Warszawa 2001, ss. 6-74.
- Jaśkiewicz G., *Das Bild der Deutschen in der polnischen Literatur. Eine allgemeine Darstellung*, w: *Saarbrücker Begegnungen mit Polen*, Saravi pontes – Beiträge zur internationalen Hochschulkooperation und zum interkulturellen Wissenschaftsaustausch, Band 2, red. G. Jaśkiewicz, R. Marti, J. Wolski, Saarbrücken 2014, ss. 35-51.
- Kwilecki A., *Z badań nad stereotypami „Niemca“ w Polsce i „Polaka“ w NRD i RFN*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1978 nr 3, ss. 201-220.
- Lippmann W., *Public opinion*, New York 1922.
- Lübke Ch., *Germania Slavica*, w: *Deutsche und Polen. Geschichte, Kultur, Politik*, red. A. Lawaty, H. Orłowski, München 2003, ss. 26-33.
- Maj C., *Stereotypy sąsiadów w polskiej opinii publicznej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin - Polonia” 1995/1996, vol. II/III, Sectio K, ss. 25-35.
- Maliszewski K., *Kształtowanie się stereotypu Niemca i obrazu krajów niemieckich w potocznej świadomości sarmackiej od XVI do połowy XVIII w. (Próba*

- rekonesansu), w: *Polacy i Niemcy. Z badań nad kształtowaniem heterostereotypów etnicznych*, red. K. Wajda, Toruń 1991, ss. 7-44.
- Mitosek Z., *Literatura i stereotypy*, Wrocław 1974.
 - Nitschke B., *Wysiedlenie czy wypędzenie? Ludność niemiecka w Polsce w latach 1945–1949*, Toruń 2001.
 - Nowicka E., Łodziński S., *U progu otwartego świata. Poczucie polskości i nastawienia Polaków wobec cudzoziemców w latach 1988-1998*, Kraków 2001.
 - Olejnik L., *Zdraycy narodu? Losy Volksdeutschów w Polsce po II wojnie światowej*, Warszawa 2006.
 - Popieliński P., *Problematyka otwarcia granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej pomiędzy PRL a NRD w latach siedemdziesiątych XX w.*, „Rocznik Polsko-Niemiecki”, 2014 nr 22, ss. 123-144.
 - Press V., *Von der mittelalterlichen zur frühneuzeitlichen Ostsiedlungsbewegung – ein Rückblick*, w: *Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland. Migration in Geschichte und Gegenwart*, red. K.J. Bade, München 1992, ss. 29-36.
 - Sakson A., *Polacy i Niemcy: stereotypy i wzajemne postrzeżanie*, Poznań 2001.
 - Schaff A., *Stereotypy a działania ludzkie*, Warszawa 1981.
 - Szarota T., *Niemcy i Polacy. Wzajemne postrzeżanie i stereotypy*, Warszawa 1996.
 - Szymański G., *Stereotypy dzielące Polaków i Niemców*, „Zeszyty Naukowe Zakładu Europeistyki Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie”, 2006 nr 1, ss. 134-169.
 - Tichomirowa W., *Portretowanie Niemców we współczesnej literaturze polskiej*, w: *Literatura polska w świecie*, red. R. Cudak, Tom III. Obecności, Katowice 2010, ss. 57-66.
 - Wrześniński W., *Polacy-Niemcy. Stereotypy*, w: *Polska na tle procesów rozwojowych Europy w XX wieku*, red. S. Sierpowski, Poznań 2002, ss. 145-153.
 - Wrześniński W., *Sąsiad, czy wróg? Ze studiów nad kształtowaniem obrazu Niemca w Polsce w latach 1795-1939*, Wrocław 1992.